

A XV. nemzetközi történettudományi kongresszus

A nyolc napig tartó tanácskozások, felolvasások, viták és személyi találkozások után augusztus 17-én Bukarestben véget ért a XV. nemzetközi történettudományi kongresszus. Világkongresszus volt ez a szó legtágabb értelmében, mert a részt vevő több mint 2700 történész 66 országot képviselt, bizonyítva ezzel is a történettudományok növekvő jelentőségét. Európa, Amerika képviselői mellett ott voltak Ázsia, Afrika és Ausztrália küldöttei is. A vendéglátó ország mindent megtett, hogy megteremtse a kongresszus zavartalan lefolyásának eszményi feltételeit, és, amint a résztvevők nyilatkozataiból kiderült, törekvését teljes siker koronázta.

Önkéntelenül felmerül a kérdés: milyen problémákat vetett fel a szaktörténészeknek ez az óriási csapata, mennyiben járult hozzá a történettudományok fejlődéséhez? Vajon e tudomány múzsája, Klió a megértés, az együttműködés szellemét hintette-e el, vagy e kongresszus is csupán a ma divatos tudományos összefüggések sokszor terméketlen, de hangzatos retorikáját gyakorolta? Újabban, legalábbis szűkebb körökben, gyakran elhangzik az a megjegyzés, hogy az ilyen „mammutkongresszusok” csak ürügyül szolgálnak a szakemberek kikapcsolódására, baráti találkozójára és utazási lehetőségeire. Az ilyen megjegyzéseket azonban eleve el kell utasítanunk, mert hisz a pusztán találkozások, véleménycserék is ösztönzőleg hatnak, hozzájárulnak a különböző irányzatok közeledéséhez. A történelem sajátos tudomány; meglehet, hogy benne a szubjektív elemek, az egyes események, történeti folyamatok egyéni értékelése inkább érvényesül, noha már Cicero megmondta, hogy a történelemnek két alaptörvénye van: az egyik, hogy ne merészellen hamisít állítani, a másik, hogy meg merje mondani az igazságot. Az ilyen összefüggések hozzájárulhatnak és hozzá is járulnak a valóságot elkenődő vadhajítások lementéséhez, a kutatásban, főként azonban az értékelésben megnyilvánuló szubjektívizmus kiküszöböléséhez.

A vitára kitzított problémákat a kongresszust szervező bizottság négy, egymást inkább kiegészítő, mintsem kizáró csoportba sorolta: az ún. nagy témákra, a kronológiára, a társult nemzetközi szervezetek és belső bizottságok előadásaira és a módszertani kérdésekre.

A nagy témák

A nagy témák között az alábbi négy problémakör szerepelt: Kelet-Európa, a civilizációk konvergenciájának színtere, a béke formái a történelem folyamán, a föderatív állam és a szövetségi elv a történelemben, a nő a társadalomban. Valamennyi „nagy témát” egy főjelentés vagy előadás formájában ismertettek, amelyet azután kiegészítő előadások, jelentések és hozzászólások mélyítették el vagy sorakoztattak fel neki ellentmondó tételeket.

Az első nagy téma szorosan kapcsolódott a civilizációk történetéhez, ahhoz a mindinkább teret hódító történeti irányzathoz, amely az emberiség történetét az egyes területek és népek civilizatórikus tevékenységében mutatja be, és a történelmi fejlődés rugóit az anyagi és szellemi műveltség kibontakozásában látja. Nem a spengleri vagy toynbee-i civilizációs organizmusokról van szó, sem annak az elméletnek a felújításáról, amely bizonyos művelődési bölcsöket tételez fel, ahonnan azután az egész emberiség műveltsége szétsugárzott (például Mezopotámia), hanem annak a valóságot tükröző elvnek az alkalmazásáról, amely elismeri minden nép, minden terület kisebb-nagyobb hozzájárulását az emberiség közös kincesarához.

E. Condurachi és Răzvan Teodorescu gazdag régészeti és történelmi adatok tükrében mutatta be Kelet-Európa civilizatórikus szerepét. Kelet-Európát két nagyobb földrajzi egységre: Délkelet-Európára és az ettől északra fekvő területre osztva. Az előbbi magába foglalja hazánk területét, a Balkán-félszigetet, a Fekete-

tenger partvidékét, de a szerzők ide sorolták Kisázsia nyugati részét és az ókori Szíriát, vagyis mindazokat a területeket, amelyeken hosszú időn át azonos vagy hasonló művelődési jelenségek fordultak elő. Valóban Kelet-Európa déli részén a csiszolatlan kőkortól kezdve napjainkig kimutathatók bizonyos rokon művelődési jelenségek, az anyagi és szellemi kultúra egymásrautaltsága, folytonossága és kölcsönösen ihlető hatása. Íme néhány példa: a kisázsiai Čataly-Hülyük és Hačilar, a bulgáriai Karanovo I, a görögországi proto-seskloi és a bácsi-toroki neolitikus kultúrák között szembevetendő a hasonlóság. A neolitikum más hajtásai, például a tripolyei festett agyagműveltség rokon vonásokat árul el a cucuteni-i, az erósi, a görögországi dimini-i és eskloi műveltségekkel. A kultúrák találkozására és folytonos színvonalára még erőteljesebbé vált a trákok, dákok, illírek megletelepedésével és a görög gyarmatok kialakulásával; ezt követően a hellenisztikus és a római korban, amikor Délkelet-Európa tartományai nemcsak egymással kerültek szoros kapcsolatba, hanem a mai Ukrajna déli részén kialakult ún. „pontosi műveltség”-gel, amely hatásaiban kiterjedt egészen Finnorszáig, keleti irányban csaknem a Volgáig, és Irán felől új elemekkel gazdagodott. Konstantinápoly, azaz Bizánc felépítése (330) után gazdasági, kulturális, politikai és katonai befolyást gyakorolt egész Kelet-Európára. A IX—XI. században, a népvándorlás hullámainak lezajlása után Európának ezen a részén új államok alakultak ki, amelyek döntően meghatározták a középkor Ittleni arculatát. A kultúrák találkozása a vallás, az irodalom, a művészet területén tovább tart. A nyugati reneszánszsal csaknem egyidőben itt is hasonló szellemi újjászületés, az ún. „bizánci hellenizmus” kezdődik. A török előnyomulással ez a műveltség új gyökeret hajt a román országokban és Oroszországban, ahol ez az örökség folytatódik, s a XIX. és a XX. században, a nemzeti ébredés korában két új — a délkelet-európai és az orosz — kulturális övezet kialakulását eredményezi.

A kiegészítő referátumok a bolgár, az orosz területeken, a Baltikumban és Karéliában kialakult művelődési központok jelentőségét hangsúlyozták. Az egyik szovjet referátum arra a tényre mutatott rá, hogy míg Nyugat- és Közép-Európában a latin nyelv uralkodó szerepet töltött be, Keleten nem volt ilyen népek fölött álló közlési eszköz, mert ezt a feladatot kezdetől fogva a honi, a szláv nyelv látta el. A hozzászólások elmélyítették Kelet-Európa civilizatorikus jelentőségét, egyesek azonban úgy vélték, hogy a földrajzi meghatározás túl szűk volt, és a hangsúly főként az ókorra és a középkorra tevődött, s nem domborodott ki eléggé az itt lakó népek közötti harca, egymásrautaltsága. Emiatt aztán a történelmi rekonstrukcióban több jelentős esemény és jelenség háttérben maradt, mások viszont a valóságosnál élesebb fénybe kerültek.

E nagy téma mellett Kelet-Európa múltja egyre visszatérő problémája volt a kongresszusnak. A „kronológia” keretében e terület múltjával foglalkozott a Fekete-tenger partjain élő görögök és a bennszülött lakosság kölcsönös kapcsolatait tárgyaló előadás. Egy másik arról szólt, hogy a Kaukázus és a Fekete-tenger vidéke érintkezési területül szolgált Róma és a partusok között. Hahn István ugyancsak Észak- és Északkelet-Európa népeinek a római birodalommal fenntartott kapcsolatait elemezte. E területeken talált római pénz- és kincsleletekből arra a megállapozott következtetésre jutott, hogy a IV. század közepétől Justinianus császár uralkodásáig a római birodalom élénk kereskedelmet folytatott az ott lakó törzsekkel. A Vatikánt képviselő Rafaello Farina értékes előadása új fényt vetett az al-dunai kereszténység kialakulására. H. Daicovicu formailag és tartalmilag egyaránt szép és tudományos előadást tartott a geta-dák népről és műveltségéről, ám a vele kapcsolatos felszólalások és viták elárulták, mennyire nem ismerik a külföldi szaktörténészek a hazai régészeti és történelmi kutatások újabb eredményeit.

A középkori témák közül e területre vonatkozott a Bizánc és a skandináv államok kapcsolatát elemző referátum, továbbá két görög, illetve ciprusi történelmesnek az előadása Ciprus szigetének a keresztény háborúk korában játszott nagy szerepéről a kelet—nyugati kapcsolatok létesítésében. Itt említjük meg Pach Zsigmond Pálnak *A levantei kereskedelmi utak és Kelet-Európa a középkorban* című közleményét, amely már a témából is adódóan több hozzászólást váltott ki. Az újkorszokok közül Mario Scadulo vatikáni történész Moszkváról a XVII—XVIII. században kialakított nyugati felfogást ismertette; a ciprusi Th. Papadopoulos az oszmán birodalom demográfiai képét rajzolta meg, és a török birodalomnak azt a törekvését fejtegette, hogy egyes népi elemek felszívásával csökkentse a hódítók és a meghódítottak közötti számbeli különbséget, és hogy vallási meg népi alapon olyan politikai modellt teremtsen, melynek segítségével bizonyos egységet hozhat létre a soknépű birodalomban. Nagy figyelmet váltott ki A. Duřu és P. Teodor a közép- és a kelet-európai felvilágosítókat s azok társadalmi és politikai eszméit

tárgyaló referátuma. A Vatikánt képviselő Jan Krajčar a pápai diplomácia 1918 és 1939 közötti kelet-európai tevékenységének a fontosabb mozzanatait vázolta fel. A társult nemzetközi szervezetek és belső bizottságok jelentései is aránylag sokat foglalkoztak Kelet-Európával. A bizantinológiai nemzetközi társulat valamennyi témája ebbe a körbe tartozott, és a referátumok Bizánc európai missziós szerepének (a IX—X. századtól kezdve) ismertetése mellett főként az Égei-szigetek művészetével foglalkoztak.

Kelet-Európa múltjának ezt az alapos, részletekbe menő tárgyalását nemcsak a kongresszus helye, hanem az is magyarázza, hogy a résztvevők többsége kelet-európai volt, de megnyilvánult az a méltányos törekvés is, hogy a történelmi értékelésben és kutatásban helyreálljon, legalább bizonyos fokig, az egyensúly, mert a múltban a mérleg mutatója nagyon is Európa más területei javára billent.

A béke formái

A második nagy téma ezt a címet viselte: *A béke formái és problémái a történelemben*, és kiegészítésként hozzátehetjük: a középkortól napjainkig. A középkorra vonatkozó főjelentést az olasz Raoul Manseli készítette el. A Pax Romana — a római béke — összefoglaló jellemzése után a *Pax Christiana* — a keresztény béke — célkitűzéseit, az erkölcsi elvek legalább formális alkalmazását domborította ki. A kiegészítő referátumok az egymás mellett élő arab és spanyol közösségek békés modus vivendijét, a százéves háborút követő békekötést, a sajátos japán „szabadság és béke“ életformát fejtegették. Ez utóbbiban lehetővé vált, hogy bizonyos társadalmi csoportok háború esetén is szabadon közeledjenek a szemben álló felek között, és zavartalanul folytassák mindennapi tevékenységüket. A menedékjognak olyan kiszélesítése volt ez, amely városoknak és földműveseknek egyaránt „szabadságot és békét“ biztosított a feudális urakkal szemben.

Az új- és a legújabb korra vonatkozó általános jelentés a spanyol Luis Diez del Carral és Antonio Truyol Serra műve volt. A kiegészítő referátumok az európai politikában megnyilatkozó vallási béke kérdését, az abszolútizmus korabeli békekongresszusokat, a frankfurti békében (1871) érvényesülő béketendenciákat, továbbá az 1914 és 1920 közötti háború, forradalom, béke problematikáját elemezték. Az egyik osztrák történész azt vizsgálta, hogy vajon az 1919—1920-as párizsi bekerendezés nagyhatalmi diktátum, avagy jog szerinti béke volt-e. Végül két japán történész a XX. századi ázsiai békekötések és béketörekvések jelentőségét és formáit mutatta be.

A szövegre jelentkezők nagy száma miatt az elnökség személyenként csak néhány percet engedélyezett, ami nem tette lehetővé a felmerült problémák kellő elmélyítését. A téma időbeli és tartalmi túlzúsúfoltága ellenére nem maradt kétség afelől, hogy a béke a mai történettudomány egyik központi problémája. A sokszor szenvedélyes és elfogult hozzászólások nem a békevágy hiányát, hanem a megvalósítás módjára vonatkozó felfogásokban és elképzelésekben megnyilatkozó különbségeket tükrözték, vagy éppen a mai nemzetközi helyzet bonyolultságában és ellentmondásaiban gyökereztek.

Szerepelt a béke kérdése a „kronológia“ szekciójában is. A jugoszláv Milorad Ekmecić az 1878. évi berlini kongresszust elemezve, annak ellenforradalmi és békekereső jellegét hangsúlyozta. E kongresszus ugyanis érdekszféraakra osztotta a Balkán-félszigetet, a helyi háborúkat nem zárta ugyan ki, de hozzájárult a világméretű összecsapások évtizedekre való kiküszöböléséhez. Két japán referátum az imperialista világrendszer XX. századi hanyatlását és az ázsiai békét tárgyalta. Kifejtették, hogy szoros kapcsolat volt a Nagy Októberi Szocialista Forradalom és az ázsiai népek szabadságmozgalmai között, ugyanis ennek hatására több ázsiai országban belső robbanások, népi megmozdulások következtek be (a koreai március 1. mozgalom, az indiai gandhizmus, az iráni tömegmozgalom, mely rövid időre északon tanácsköztársaságot hozott létre, az egyiptomi népi felkelés, a japán „rizslázadás“ stb.), amelyek hozzájárultak a népi öntudat kialakulásához, a nemzeti mozgalmak megszilárdulásához vagy megszilárdulásához.

Egy másik referátum Svájcnak az 1918—1919. évi versailles-i békekonferencián játszott szerepét és a Népszövetség létrehozásában kifejtett tevékenységét ismertette, valamint a semleges államoknak a kulisszák mögött folytatott diplomáciai hozzájárulását a békekötésekhez és az azt követő korszak nemzetközi konszolidációjához. Végül a legújabb kori történelem európai társaságának szervezete a háború és béke kérdéseivel (az 1890—1919 közötti időszakban) és az akkori eszmékkel foglalkozott.

A föderációs állam

A harmadik nagy téma a föderációs állam és a szövetségi eszme történelmi jelentkezését foglalta magában. A lengyel történész, Juliusz Bardach jelentéséből kitűnt, hogy e téma először a Varsóban tartott VII. nemzetközi kongresszuson került tárgyalásra (1933-ban), majd részletesen megvitatta a bécsi kongresszus (1965), ahol R. A. Kann-nak *A föderalizmus és a föderális állam a történelemben* című előadása váltott ki nagy érdeklődést és vitát. A jelentés a föderális állam fogalmának meghatározása után végigvezetett a föderalizmus történetének főbb szakaszain, az ókori Rómától napjainkig. Külön foglalkozott az Amerikai Egyesült Államok, a dél-amerikai szövetséges országok föderalizmusával és az erre vonatkozó XIX. századi európai kísérletekkel (Nagy-Britannia, Hollandia, Luxemburg, az orosz birodalom és Lengyelország, Norvégia és Dánia, a Habsburg-birodalom különböző fázisai), Svájcjal, Németországgal, a Szovjetunióval és Jugoszláviával. Elméleti következtetésként felvázolta a szövetséges állam struktúráját. A kiegészítő jelentések a holland köztársaság szövetségi struktúrájával, a svájci föderalizmus-sal, a spanyol—amerikai szövetségi rendszerrel, a szovjet föderációval, valamint az Egyesült Államokkal foglalkoztak.

A nők történelmi és társadalmi jelentősége

Az utolsó nagy téma a nők történelmi és társadalmi jelentőségével foglalkozott. A jelentés, amelyet a francia Claude Fohlen olvasott fel, rámutatott a kutatás elhanyagolt voltára és nehézségeire, majd felvillantotta a nők történelmi rehabilitálásának, „reintegrációjának“ a küzdelmes folyamatát. Részletesen elemezte a nők mai helyzetét a családban, a nevelésben és a különböző munkaterületeken. Végül vázolta azokat a teendőket, amelyek a történettudományokra hárulnak a nő történelmi szerepének tanulmányozásában. Egy főként nőkből álló amerikai munkaközösség e témára vonatkozó alapvető bibliográfiát állított össze.

A „kronológia“ és a társult nemzetközi szervezetek előadásai főként a házasság formáival kapcsolatosan tértek ki a nő történelmi szerepére. Az athéni házassági formákat elemezve az egyik referátum részletesen foglalkozott a nőnek az ókori görög társadalomban elfoglalt helyzetével. A jog- és intézménytörténet nemzetközi szövetségének főtémája a házasság, a vallás és a jog volt. A házasság formáit tárgyalva foglalkozott a nő társadalmi helyzetével a középkori Nyugat-Európában, az iszlám világában és a mai Afrikában. Megjegyzendő, hogy a kutatások még csak a kezdet kezdetén állnak, és a nők történelmi szerepének elmélyült értékelése nélkül a múltrol alkotott képünk nem lehet teljes.

Kronológia

A kutatás szempontjából a nagy témákkal egyenlő értékűek voltak, bár a szakkutatók kisebb körét érintették, azok a már részben ismertett témák, amelyek az egyes történelmi korok alapvető kérdéseit tárgyalták. A kongresszuson ezek a „kronológia“ összefoglaló címmel szerepeltek.

Az ókortörténeti témák alapvető gondolata Kelet és Nyugat kapcsolata, valamint a civilizációk és társadalmak összefüggése volt. Új eszméket vetett fel a japán Kivaoki Kito *Az államok kialakulása az ókori Ázsiában és azok kölcsönös kapcsolatai* című előadása. A történelmi materializmus ismert tételéből indult ki, amely szerint az állam a gazdasági és társadalmi fejlődés meghatározott fokán, az osztálytársadalom megjelenésekor alakult ki, de Kelet-Ázsia viszonylatában ezzel a tétellel egyenrangú jelentőséget tulajdonított a külső kapcsolatoknak, s ezek segítségével magyarázta a japán és más távol-keleti államok kialakulását. A török F. Kinal a hettiták társadalmát elemezve, benne a feudalizmust ismerte fel, vagyis a történelmi materializmussal szemben a régi csapáson haladt, az újabb nyugati irányzatnak megfelelően.

A középkori referátumok elsősorban művelődés- és gazdaságtörténelmi kérdésekkel foglalkoztak. Az egyik a racionalista gondolkodás irányait tárgyalta Közép-Keleten a IX. században, vagyis az arab racionalizmus kezdetét és fejlődését s a főként vallási interpretációkban megnyilvánuló racionalizmus különböző irányzatait. E. Werner keletnémet történész a X. és XI. század gazdasági és társadalmi struktúráit dolgozta ki, míg a nyugatnémet K. Zernach a fejlett középkori földbirtokegységet mint a kelet- és közép-európai fejlődés alapját értékelte, és a keletre irányuló német kolonizáció jelentőségét méltatta.

Az újkori történelem főtémái a kontinensek és a népek közötti kapcsolatok, továbbá az újkori eszmék és társadalmak voltak. Ezek között szerepel Amerika, ahogyan a XVI. és a XVII. századi franciák látták. Két cseh történész a nemzeti újjászületés típusait elemezte Közép- és Délkelet-Európa országaiban, a lenini nemzeti újjászületés két szakaszát véve alapul, annak cseh, magyar és román viszonylatban érvényesülő három (voltaire-i, rousseau-i és muratori) főtípusát különböztette meg. Külön referátum foglalkozott a herderi kultúrelmélettel.

Az újkori problémakörben még ilyen témák szerepeltek: az ellenállás kérdése a XVI. században, az európai parasztmozgalmak a XVI. és a XVII. században, a parasztok és a nemzeti állam Franciaországban és Németországban a XIX. században, a társadalmi ellenőrzés a viktoriánus Nagy-Britanniában.

A legújabb kor keretében tartott jelentések, előadások és hozzászólások szorosban kapcsolódtak a ma problémáihoz. Tartalmuk szerint belpolitikai, gazdaságtörténeti, társadalmi, munkásmozgalmi, munkaszervezési kérdéseket tárgyaltak. Csupán néhány általunk fontosnak tartott jelentésre térhetünk ki. A jugoszláv E. Redzić *A nemzeti kisebbség Délkelet-Európában* című közleménye a nemzeti kisebbségek kialakulásának történelmi körülményeit tárgyalva, ezek között a nemzeti államok létrejöttének, az 1878. évi berlini kongresszus és az első meg a második világháború döntő jelentőségét hangsúlyozta. A címtől eltérően elsősorban a jugoszláviai nemzeti kisebbségek sorsának alakulását mutatta be. Berend T. Iván a *Jelentésekben* közölt előadásában mesteri elemzést nyújtott a nagy gazdasági depresszió kelet-közép-európai megnyilvánulásáról. Costin Murgescu és Damian Hurezeanu a két világháború közötti agrárreformokat elemezte.

A társult nemzetközi szervezetek és belső bizottságok

Az ezek keretében tartott jelentések tárgyát az illető szervezet vagy bizottság célkitűzése határozta meg. Ennek megfelelően foglalkoztak bizánci, szláv, afrikai, arab, amerikai, dél-amerikai történeti kérdésekkel, elemezték a reneszánszra vonatkozó kutatások eredményeit, egyes nagy történeti események, mint a francia forradalom és az 1830-as forradalmak, fontosabb mozzanatait, megvitattak gazdaságtörténeti, numizmatikai, egyház-, jog- és hajózástörténeti, összehasonlító hadtörténeti, város- és iskolatörténeti kérdéseket. Külön figyelmet érdemeltek a történeti demográfia bizottságának előadásai, melynek keretében Ștefan Pascu a demográfiának az egyetemes történelemben betöltött szerepét elemezte. Mindig telt házat mozgósított a második világháború nemzetközi bizottsága által *Propaganda a második világháború idején, annak eszközei, módszerei és eredményei* címmel napirendre tűzött téma (külön kiadásban is megjelent). A jelentést Ion Popescu-Puțuri készítette el, és ebből, valamint a szovjet, angol, amerikai, japán, olasz, román, jugoszláv stb. kiegészítő jelentésekből világossá váltak a szemben álló felek háborús propagandájának módszerei.

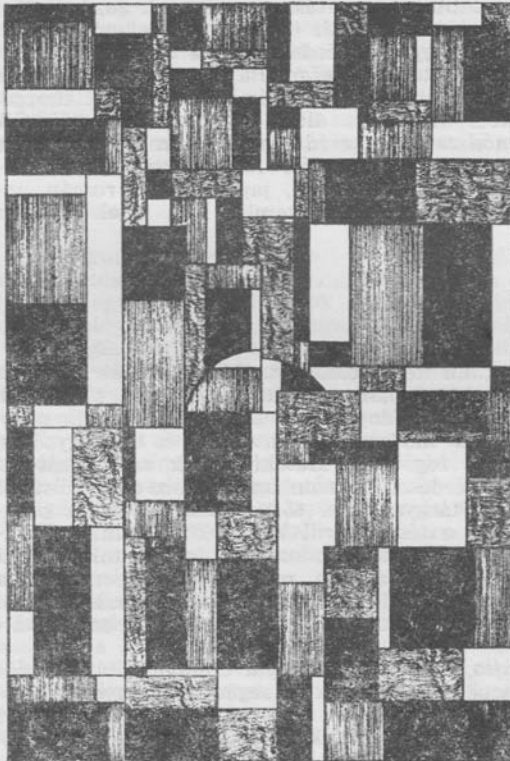
Módszertani kérdések

A kongresszus foglalkozott módszertani kérdésekkel is. Több előadás hangzott el „a történelem nyelvéről”, azaz a történettudomány szakkifejezéseinek, stílusának kérdéseiről. A referátumok és a hozzászólások lényegében a történetfilozófia alapvető problémáját, a történeti megismerés módszerét érintették, és az egységes, ugyanazt a tartalmat hordozó történelmi fogalmak kialakításának szükségességét hangsúlyozták. A történetfilozófia nagy kérdéseiből azonban inkább csak köstölöt adtak. Ugyancsak a módszertan körében tárgyalták a történettudományok az oktatásban betöltött helyét és szerepét. Talán e téma körül kerültek a leginkább felszínre az ideológiai kérdések, a különböző történettudományi irányzatok közötti ellentétek. A harmadik módszertani téma azt vizsgálta, milyen mértékben lehet a szájhagyományt történeti forrásnak tekinteni. Felhasználása ugyanis mindenütt, de különösen az afrikai országokban fontos, ahol a frott forrásokat gyakran a szájhagyomány pótolja.

A módszertan keretében *Demográfia, epidémia, ökológia* címmel több előadás hangzott el (ezek között a Ștefan Pascu is), amelyek a segédtudományokká előlépő diszciplínák forrásait, módszereit, eredményeit mutatták be. Valamennyi hangsúlyozta a népesedési változások és az azokat kiváltó természeti (éghajlatváltozás), egészségügyi okok (betegségek, például pestis) jelentőségét.

Konklúziók

A jelentések, előadások, felszólalások az emberi társadalom múltbeli történeti kérdéseit érintették, de szinte kivétel nélkül valamilyen formában a mába torkolltak, a békét, a népek közötti barátságot szolgálták, felvetették a moderna történetkutatás sok alapvető kérdését; a nemegyszer izzó viták hozzájárultak a nagyobb összefüggések felismeréséhez. Am az is kiderült, hogy a történettudomány távol áll még attól, hogy a múlt értékelésében és annak a jelennek való összefüggésében egységes mértéket, mindenki által elfogadható mércét tudjon alkalmazni. Ugy véljük, éppen az ilyen világkongresszusok járulnak leginkább hozzá ahhoz, hogy az egyetemes történelem nagy freskójára minden nép a maga által teremtetett értékek arányában felkerüljön, és hogy a nemzeti történelmek mozaikjaiból kibontakozzék az emberiségnek részleteiben ugyan az egyes népekhez, országokhoz, civilizációkhoz kötött, de mégis egyetemes és egységes története. A kongresszus az felvetett problémák nagy számával, változatosságával és az elmélyült vitákkal hozzájárult a történettudományok világméretű fejlődéséhez, a történelem tudományos alapjainak kiszélesítéséhez.

Heim András: Város